

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

שמחות וסיום מסכת בערב שבת - מקורות והערות

א. עריכת שמחות בערב שבת

בשבוע שעבר למדנו שאין לקיים סעודות מיוחדות ביום שישי. סעודות שיש להן זמן קבוע והן סעודות מצווה, מותר לקיים ביום שישי. לכן, מותר לקיים סעודת ברית מילה, פדיון הבן ובר מצווה ביום שישי, אלא שראוי להקדימם לשעות הבוקר¹. ברית מילה נדחית (כגון שהיה התינוק חולה ביום השמיני) - לרוב הפוסקים אין לקיימה ביום שישי². פדיון הבן שנדחה, לרוב הפוסקים מותר לקיימו ביום שישי³. אין לקיים סעודות אירוסין ונישואין ביום שישי⁴.

ב. סיום מסכת ביום שישי

במדרש שיר השירים רבה נאמר "שעושים סעודה לגמרה של תורה". כמו כן, במסכת שבת מסופר שאביי אמר על עצמו "ישולם שכרי, שכשאני רואה תלמיד חכם שסיים מסכת, אני עושה יום טוב לכל תלמידי החכמים"⁵. מכאן למדו הפוסקים שיש חיוב לעשות סעודה ולשמוח בסיום מסכת⁶. נחלקו האחרונים האם מותר לקיים סעודה זו ביום שישי. מצד אחד, זמנה קבוע, אם הסיום חל ביום שישי, כעת הוא הזמן. מצד שני, אפשר להתחיל את המסכת הבאה גם בלי לסיים את הנוכחית - משאירים כמה שורות בסוף המסכת ולומדים אותן מאוחר יותר, ועל ידי כך דוחים את הסיום. לדעת המשנה ברורה, מותר לקיים סיום מסכת ביום שישי. לדעת הגר"ע יוסף זצ"ל אסור⁷.

מקורות והערות

1. כתב הרמ"א (סי' רמט סעי' ב) "וסעודה שזמנה ערב שבת, כגון ברית מילה או פדיון הבן, מותר, כן נ"ל וכן המנהג פשוט".

וכתב המשנה ברורה (סי"ק יג) "דהיא ג"כ סעודת מצוה ואין לדחותה מפני סעודת שבת ומ"מ לכתחלה מצוה להקדימה בשחרית משום כבוד שבת וכמו שמבואר בסימן תרצה (סעי' ב) לענין סעודת פורים ע"ש. ובדיעבד יכול לעשותה אפילו ממנחה ולמעלה".

2. במגן אברהם (סי' רמט ס"ק ה) כתב שמילה שלא בזמנה, דינה כמילה בזמנה ומלים ועושים סעודה ביום שישי, לפי שכל רגע ורגע הוא זמן המילה, שאסור להניח את התינוק ערל. כך פסק גם המשנה ברורה (סי"ק יב) וז"ל "אפילו אם אינה בשמיני ללידתו כגון שהיה חולה בשמיני ונדחת מ"מ מקרי זמנה קבוע דכל שעתא ושעתא זמניה הוא דאסור להניחו ערל אפילו יום אחד".

אולם, בשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' כא) כתוב "מכאן אני אוסר למול את הגר בחמישי בשבת כדי שלא יבא יום ג' למילה בשבת ויצטרכו לחלל עליו שבת כדאיתא במס' שבת בפי' רבי עקיבא (פו א) וה"ה לתינוק שחלה ונתרפא בחמישי בשבת והיה אפשר למול חד בשבת שממתינין לו עד למחר כיון שלא יכלו להמולו בזמנו". והמגן אברהם (סי' שלא ס"ק ט) חלק עליו. אבל, אחרונים רבים פסקו כדעת התשב"ץ (הביאם הגר"ע יוסף זצ"ל בחזו"ע שבת א עמ' לה).

3. לעומת מילה, בה פסק המגן אברהם להתיר ביום שישי, פדיון נדחה, הוא אוסר (שם).

היעב"ץ (מור וקציעה סי' רמט) מקשה על דבריו, שהרי סיבת ההיתר לשיטתו במילה היא שאין להשאירו מהול. הרי גם להשאירו בלי פדיון אסור, וכל רגע ורגע הוא זמנו של הפדיון. כלשונו, "מאי שנא הא מהא, ואין מחמיצין המצוה וכי מי שאכל שום וריחו נודף כו"?

מחלוקת זו נידונה בכמה אחרונים. יסוד הדין הוא בשאלה האם יש מצוות עשה בפדיון הבן בכל יום אחרי היום השלושים. בספר החינוך (מצוה שצב) כתב "ועובר על זה ולא פדה בנו משהוא ראוי, כלומר משעברו עליו שלשים יום, אם מת קודם שיפדנו ביטל עשה זה, אוי לו שנשא עונו על נפשו. ואף על פי שאין למצוה זו זמן קבוע דבכל שעתא ושעתא אחר שלשים יום זמנה היא, אף על פי כן חכם לב יקח מצות, ויקדים ויעשה אותן מיד שאפשר לו וחפץ ה' בידו יצלח".

מבואר מדבריו שהחיוב הוא בכל יום אחרי היום השלושים. וכך משמע מדברי ראשונים נוספים (רש"י בכורות יג א ד"ה רב ששת אמר. תניא רבתי סי' צח).

להלכה הכריעו רוב האחרונים (עי' משנ"ב סי' רמט סי"ק יב ובשעה"צ סי"ק טז) להתיר לקיים פדיון הבן ביום שישי.

4. לאירוסין בלשונו, אין מעמד הלכתי כאירוסין בלשון חז"ל. אצלנו הכוונה היא לשידוך, קביעת תנאים, תאריך לחתונה וכדומה. בלשון חז"ל אירוסין הם קידושי אשה, נתינת פרוטה או שווה פרוטה ואמירת 'הרי את מקודשת לי'.

והנה בירושלמי (ביצה פ"ה ה"ב) כתוב שאין לעשות סעודת אירוסין בערב שבת, וכאמור אירוסין שלהם הם קידושין שבימינו עושים יחד עם הנישואים. וממילא, אין לקיים סעודת נישואים בערב שבת, כנפסק להלכה בשו"ע (סי' רמט סעי' ב) "אסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשתה שאינו רגיל בימי החול, ואפילו היא סעודת אירוסין, מפני כבוד השבת, שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול וכל היום בכלל האיסור".

וכתב המגן אברהם (שם סי"ק ג) "וה"ה סעודת נשואין דה"י אפשר לעשותו ביום אחר (ב"ח) וצ"ע דכתב בסי' תמד סעי' ז דסעודת אירוסין סעודת מצוה היא אפי' בערב פסח דבחול המועד אסור לעשות סעודת אירוסין כ"ש בע"ש דקיל טפי כדאיתא בגמ' והיא משנה שלימה. ועוד קשה דבסימן תקמו כתב דמותר לישא ערב הרגל והיא תלמוד ערוך פ"ק דמ"ק. ועוד קשה דכיון דאירס בע"ש ה"ל זמן הסעודה בע"ש, וא"ל דלא ה"ל ליארס היום דיש לחוש שמא יקדמנו אחר..."

לכן פוסק המגן אברהם להתיר סעודת אירוסין בערב שבת, אם היו האירוסין בערב שבת.

וכך פסק המשנה ברורה (שם סי"ק ט) "פי' אם אירס קודם לכן אסור לעשות הסעודה בע"ש דאף דסעודת אירוסין היא מצוה מ"מ היה לו להקדימה אבל אם אירס בע"ש מותר לעשות הסעודה דכיון דאירוסין שריא בע"ש משום שלא יקדמנו אחר ממילא שרי הסעודה לזה ג"כ וחשובה כמו סעודת מילה ופדיון הבן שזמנה קבוע. וכן אם היו הנשואין בע"ש מותר לעשות הסעודה ג"כ ומ"מ לכתחלה טוב ונכון אם אפשר לדחות הסעודה למחר או יום אחר אפילו באירס בע"ש. ודע דכ"ז בסעודת אירוסין אבל בסעודה שעושין בשידוכין שלנו לא הוי סעודת מצוה כ"כ בפמ"ג בסימן תמ"ד ולפ"ז אין לעשותה בע"ש אפילו אם נגמר השידוך באותו יום ומה שנוהגין לאכול מיני מרקחת בשעת כתיבת התנאים לא מקרי סעודה".

5. ביסוד דין סיום מסכת, כתבתי בעבר את הדברים הבאים.

בגמרא שבת (ק"ח ב) "ואמר אביי תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן".

יש לדקדק במאמר זה כמה דקדוקים. א. שינוי הלשון, דאביי כשראה 'צורבא מרבנן' עבד יו"ט ל'רבנן' ולא לצורבא מרבנן. ב. מה פירוש שלים מסכתיה. ג. למה דווקא אביי הוא העושה כן ד. מהו יו"ט לרבנן. ה. מה פירוש מאמר תיתי לי.

ובדברי רש"י צ"ב, שרש"י (ד"ה דשלים מסכתיה) כתב "דשלים מסכתיה, שגרסה". ואמאי ציין רש"י שסיים המסכת בגרסה? וכי אם סיים בעיון לא היה ראוי לעשות יו"ט? ואולי זהו ק"ו, אלא שהיה הו"א דדווקא בסיום בעיון היה עושה יו"ט ובא רש"י לאפוקי ולומר דאף בגרסה, ק"ק לומר כן, לפי שא"כ היה לו לרש"י למימר אפי' בגרסה, ועוד דמהיכא תיתי שאם סיים בגרסה לא ניעבד יו"ט?

עוד פירש רש"י (ד"ה עבידנא) דאביי עשה היו"ט לתלמידים, שראש ישיבה היה. וצ"ב דהלא אמרינן הכא דעבד יו"ט לרבנן ולא לצורבא מרבנן והנה רש"י בתענית (ד א ד"ה צורבא מרבנן) כתב דתואר צורבא מרבנן הוא דווקא לת"ח צעיר ואילו לזקן קרינן ההוא מרבנן, והנה כאן קורא לתלמידים בשם רבנן? ולכאוי נראה לתרץ שפשוט שלתלמידים שפיר קרינן רבנן ורק לת"ח מבוגר לא קרינן צורבא מרבנן [ובעצם כלל זה שכלל רש"י ק"ק מברכות יט א דשם קרינן לשמואל צורבא מרבנן].

עוד צ"ב מאי נפ"מ בזה שהיה ראש ישיבה? האם רק על ראש ישיבה חל החיוב לשמוח בשמחתה של תורה ושאר אדם לא?

ויעויין במהרש"א בח"א שכתב לבאר מפני מה התחיל אביי בצורבא מרבנן וסיים ברבנן. וז"ל, "התחיל בצורבא מרבנן ומסיים ברבנן עבידנא יום טוב לרבנן, ר"ל דכי חזינא לתלמידים שהם מקרו צורבא דרבנן, או שפי' חוזק מדרבנן כפי' הערוך והם ודאי יחידים דשלמו מסכת ללמוד כולה בשלימות עבידנא יומא טבא לכל רבנן כאלו חזינא דכולם למדו בשלימות עד סיומא וסמך לזו הסעודה איתא במדרש דעושין סעודה לסיומא של תורה וע"כ נקראת הסעודה זו בלשון סיום דבעי דשלים מסכתא וק"ל".

ולפי דברי מהרש"א יש ליישב כל השאלות דלעיל.

דבמה ששינה הלשון מצורבא מרבנן לרבנן, מתבאר שהצורבא מרבנן הוא המסיים, שלא כולם זוכים לסיים מסכת, וכדהביא המהרש"א מהערוך שפירוש צורבא הוא מלשון חוזק. וכדאמרינן

(קהלת רבה פ"ז פכ"ח) "בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהן ק' למשנה, יוצאין מהן עשרה לתלמוד, יוצא מהם אחד להוראה, הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי". ושאר התלמידים שאינם חזקים כמוהו לא נקראו אלא רבנן.

ופירוש שלים מסכתיה הוא שלמד כולה בשלימות. ולכן פירש רש"י בגרסה, לא לומר שלימוד העיון אינו, אלא לומר שאינו נקרא בשלימות עד שלא ידע המסכת גם בגרסה וכדאמרינן (ברכות סד א) "שלחו להתם, סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני קודם, שהכל צריכין למרי חטיא", וע"ע בהוריות (יד א). ויש לבאר דשלחו להתם איזה מהם קודם, אבל לשלמות צריך בין לזה ובין לזה, ורק לעניין קדימה וחשיבות יש חשיבות לגרסה, לכן פירש רש"י שסיים המסכת בגרסה שבזה הוא השלמות. [ויש להאיר בלשון הגמרא שאמרה 'שלים מסכתיה' ולא 'שלים מסכתא', דהיינו שכשהשלים המסכת הרי היא שלו, תורה דיליה היא, ובא רש"י לומר שאינה שלו עד שלא סיימה בגרסה ובקי בה, וע"ע במסכת ע"ז (יט א) "ואמר רבא, בתחילה נקראת על שמו של הקדוש ברוך הוא ולבסוף נקראת על שמו, שנאמר בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה" ופירש שם רש"י "נקראת על שמו, של [אותו] תלמיד שטרח בה כדכתיב ובתורתו דמשמע של כל אדם". ובקידושין (לב ב ד"ה ובתורתו) פירש רש"י "ובתורתו יהגה - כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה בתחילה היא נקראת תורת השם ומשלמדה וגרסה היא נקראת תורתו" ובצל"ח (ברכות סד א ד"ה א"ר אלעזר א"ר חנינא) ביאר על דברי רש"י בע"ז, "משמע מדברי רש"י דמתחלה היינו תחלת למודו ולבסוף היינו אחר שטרח בה ושנה הרבה ולמדה וגרסה", הרי הדבר כמבואר שלרש"י לא חשיב קניין המסכת עד שלא סיימה בגרסה, ומבואר מה שכתב כאן דשלים מסכתיה היינו בגרסה ואז היא נקראת מסכתיה שלו, ולא מסכתא].

ולכן דווקא אביי שהוא ראש ישיבה, הוא העושה יו"ט כדחזי צורבא מרבנן דשלים מסכתיה בגרסה, דהנה ידוע דאביי היה תלמידו של רבה, ורבה היה חריף, עוקר הרים, כדאיתא בהוריות (שם), ותלמידו אביי הלך בשיטתו, כמוכח מכמה מקומות בתלמוד (ברכות לג ב, יומא לג א, ב"ב קיא ב), אולם גם אביי החריף מכיר ויודע בערך הבקאות, כדמצינו לו בעירובין (נג א) דאמר "ואנן כי סכתא בגודא לגמרא", דהיינו שהיה מתאונן על מיעוט בקיאותו וגמרתו (עין בספר הנותן בים דרך לרי"ל מימון שיחה שנייה), וממילא כדחזי צורבא מרבנן דשלים מסכתיה בגרסה, עשה יו"ט לבני הישיבה כדי לחזקם ולחנכם במעלת הבקאות.

עוד מבואר מדברי המהרש"א שהיו"ט לרבנן היינו סעודה, שהביא מהמדרש שעושים סעודה לגמרה של תורה.

ובזה יבואר מאמר תיתי לי, שפירש רש"י (במעשה הבא בגמרא) "תיתי לי, ישולם שכרי". ואם אמנם צ"ב אמאי שביק רש"י עד השתא מלפרש מאמר תיתי לי (ועיין מש"כ בזה בדרשות החת"ס

ח"ב ליקוטי הש"ס שבת קיט א) בכ"ז אפשר לבאר ע"פ פירושו שמאמר תיתי לי היינו ישולם שכרי, דהנה קי"ל (ביצה טז א) "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה. שאם פחת פוחתין לו, ואם הוסיף מוסיפין לו". לכן אמר אביי תיתי לי, שהתפלל שישולם שכרו, כדין, דהוצאה זו של בניו לתלמוד תורה אינה בחשבון המזונות הקצובים לו לאדם מר"ה, אלא אם הוסיף מוסיפים לו.

ובזה יבואר מש"כ רש"י שראש ישיבה היה, שהרי שנינו בסנהדרין (יט ב) "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, כל המלמד בן חבירו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו" ואביי שהיה ראש ישיבה הרי כל התלמידים בניו הם, ולכן הוצאה זו שהוציא לצורך סעודה לגמרה של תורה, חשיב כהוצאת בניו לת"ת, דהרי הם בניו ובסעודה לגמרה של תורה יש חיזוק גדול ללימודה.

6. במדרש שיר השירים רבה (פרשה א אות ט) נאמר "נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך אמר שלמה אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי אלא הרי אני שואל את החכמה והכל בכלל, הה"ד ונתת לעבדך לב שומע, אמר לו הקדוש ברוך הוא שלמה חכמה שאלת לך ולא שאלת עושר ונכסים ונפש אויבך חייך החכמה והמדע נתון לך ועי"כ עושר ונכסים אתן לך, מיד ויקץ שלמה והנה חלום, א"ר יצחק חלום היה עומד על כנו חמור נוהק והוא יודע מה נוהק, צפור מצוצי והוא היה יודע מה מצוצי, מיד ויבא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו, **א"ר אלעזר מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה**, א"ר יודן ללמדך שכל מי שמלמד תורה ברבים זוכה ששורה עליו רוה"ק, שכך עשה שלמה שלמד ושרתה עליו רוה"ק ואמר ג' ספרים משלי וקהלת ושה"ש".

ומכאן ומהגמרא בשבת (קיט, הובאה לעיל) למדנו הפוסקים שיש מצווה לקיים סעודה בסיום מסכת. כך פסק רמ"א (יו"ד סי' רמו סעי' כו) "כשמסיים מסכת, מצוה לשמוח ולעשות סעודה, ונקראת סעודת מצוה".

וכ"כ מהרש"ל (יש"ש ב"ק פ"ז סי' לז) "וסיום הספר נמי נראה בעיני שהוא סעודת מצוה. וכן ראה מפרק כל כתבי (שבת קיח ב) דאמר אביי, תיתי לי, דכי חזינא צורבא מדרבנן דשלים מסכת, עבידנא יומא טבא לרבנן. ובסוף פרק זה אאריך בו בעזרת השם יתברך לעד ע"ש. ומשום זה היה נראה לברך שהשמחה במעונו בסיום מסכת. דאין לך שמחה יותר לפני הקדוש ברוך הוא, אלא שמחה ורינה של תורה. דאין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה (ברכות ח' ע"א). דלא גרע מפדיון הבן. דלפרסום מצוה בעלמא הוא. וכן הוריתי פעם אחת הלכה למעשה. ונתבלבל השמחה במהומות גדולות, על ידי סיבות קשות. ותליתי הסרחון בי, שעברתי על דברי רבותיי, שלא שמעו מעולם דבר זה. על כן לא כתבו אלא בחתונה ובפדיון הבן. ובמילה ג"כ, לולי צערא דינוקא. אבל

במצות אחרינא לא, ובוודאי כל דבריהם בקבלה, ובסודות פנימיות, על כל שיחה ומלה. ואיך נתקן דוקא לאותה מצוה, ולא לענין אחר. דהא בי"ט מחויב להרבות בסעודות, ולשמות. ואפ"ה לא מברכינן. ומ"מ סיום הספר הוא סעודת מצוה לכולי עלמא".

7. בביאור הלכה (סי' רמט ד"ה או פדיון) כתב בעל המשנה ברורה להתיר לקיים סעודת סיום מסכת ביום שישי, מאחר והיא סעודת מצווה כאמור לעיל.

הגר"ע יוסף זצ"ל בחזו"ע (שבת א עמ' לט) חלק עליו. הוא מביא מדברי הש"ך (יו"ד סי' רמו ס"ק כז) בשם מהר"י מינץ "דכשבאין לסוף מסכתא ישייר מעט בסוף עד שעת הכושר יומא דראוי לתקן בו סעודה כו' ולכך נהגו כל הבעלי בתים לילך על הישיבה בתחלת הזמן ולכך מנהג הודיעם כשבא הרב לסיים המסכתא כדי שיבואו הב"ב גם כן לסיומא ואז יהיו שמה תחלה וסוף ויחזרו אחר מנין לומר קדיש דרבנן ועשרה בני רב פפא". מזה הוא למד, שכיון שניתן לדחות את הסעודה ואין בזה הפרעה ללימוד המסכת הבאה, כך ראוי לעשות אם יוצא הסיום ביום שישי. ומביא שכך פסק הגר"ח נאה בקצות השלחן (בדי השלחן סי' סט אות ו).